

**«РИСОЛА ДАР ОДОБИ ТАРИҚАТ» – ЯССАВИЯ ТАРИҚАТИГА
ОИД МУҲИМ МАНБАЛАРДАН БИРИ**
**“RISALA DAR ODOBI TARIQAT” IS ONE OF THE IMPORTANT
SOURCES BELONGING TO YASSAWIYA PATH**

Н. ЖАББОРОВ*

Сўровнома

Буюк шоир ва мутафаккир файласуф Хожа Аҳмад Яссавий кўплаган асарлар муаллифи. Бироқ, кўп веб-сайтларда фақат унинг «Девони ҳикмат» («Куллиети Хожа Аҳмад Яссавий») асари айтиб ўтилган. Ушбу мақола «Рисола дар одоби хақида рисола» номи билан аталиб, форсий тилида ёзилган. Хожа Аҳмад Яссавий («Тарикат одоби хақида рисола») асари ўзига хос аҳамиятли жиҳатларидан, мавзуга ҳикматлар ва дуолардан битилган. Шу жумладан мақола ўзбек тилида ҳам нашр этилган.

Муҳим сўзлар: меърос, кўлезма, донолик, рисола, суфийлик, Хожа Аҳмад Яссавий, Туркистон.

Summary

The outstanding philosopher and great poet Kwadja Ahmad Yassawi is author of many works. Unfortunately only one of his main work "Diwani Hikmat" ("The Book of Wisdoms") is mentioned in a lot of researches and web sites. This article is devoted to study another work by Kwadja Ahmad Yassawi, written in Persian which is called "Treatise about ethics of [Yassawiya] path" ("Risala dar odobi tariqat". Researcher by way of the analysis data, provided in different manuscripts and printed books comes to the conclusion that the treatise "Risala dar odobi tariqat" is one of the important sources belonging to Yassawiya path. As well as, the translation of above mentioned treatise is enclosed to this article.

Key words: heritage, manuscripts, wisdom, treatise, sufizm, Kwadja Ahmad Yassawi, Turkistan.

Марказий Осиё заминида илк тасаввуф тариқатига асос солган буюк мутасаввиф шайх Хожа Аҳмад Яссавийдан «Девони ҳикмат» (бунинг «Куллиети Хожа Аҳмад Яссавий» кўринишдаги номи ҳам мавжуд бўлиб, унга унинг ҳикматлари, ғазаллари, шеърлари, маноқиби ва

* Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номли Шарқ қўлғемалари маркази, катта илмий ходим-изланувчи, Тошкент/Ўзбекистон.
Senior Researcher-Competitor, Center for Oriental Manuscripts Abu Rayhan Al-Biruni Tashkent State Institute of Oriental Studies. Tashkent-Uzbekistan.

«Меърожнома»си киритилган), «Рисола дар одоби тариқат» («Тариқат одоби тўғрисидаги рисола», «Ҳикояти Меърож», яъни «Меърож ҳикояси», «Меърожнома», «Қисса-йи Нуъмон Ибн Собит» («Нуъмон Ибн Собит қиссаси»), «Фақрнома» (Ушбу рисола Хожа Аҳмад Яссавийнинг издошлари томонидан тўлдирилган), «Муножотнома» каби бой маънавий мерос сақланиб қолган [1]. Бундай асарлар тадқиқотчилар томонидан навбатма-навбат илмий муомалага критилмоқда. Ана шундай янги топилган асарлардан бири - «Муножотнома»нинг нашрларидан фарқ қилувчи ўзгача нусхаси ҳақида А.Эркиновнинг мақоласида [2] батафсил маълумот берилган. Бундан ташқари, Нодирхон Ҳасан, ўз навбатида, Тождидин Ёлчиғулнинг сўзларига асосланиб, Хожа Аҳмад Яссавийга тегишли «Нажоту-з-зокирийн» («Зокирларнинг нажот топиши») ва «Танбеҳуз-з-золийн» («Адашганларга танбеҳлар») номли асарлар ва тафсирнинг борлигини илк бор қайд этган [3]. Яссавийнинг «Рисола дар одоби тариқат» асари ҳам ана шундай изланишлар натижасида топилган асарлардан биридир [4]. Лекин аксарият тадқиқотларда ва веб сайтларда ханузгача фақат унинг «Девони ҳикмат» асари зикр этилган, холос. Ваҳоланки, турк машойихларининг ҳалқабози, туркийзабон тасаввуфий адабиётнинг асосчиси ҳисобланган буюк мутафаккир Хожа Аҳмад Яссавийнинг асарларини нафақат ўзбек, балки бутун Шарқ, айниқса, ҳозирги Марказий Осиё ҳудудида истиқомат қилган барча халқлар Фирдавсий, Саъдий, Шерозий, Румий, Бедил китоблари билан бир қаторда севиб ўқишган. Мустабид тузум даврида унутилаётган ушбу анъана бугун қайта тикланмоқда. Болалигимда нуроний чолларнинг мазкур мутафаккирлар қаламига мансуб асарлар билан бир қаторда, Хожа Аҳмад Яссавийнинг мазкур форсча-тожикча рисоласига ҳам тез-тез мурожаат қилганларига бир неча бор гувоҳ бўлганман¹.

¹ Болалик йилларим Бухоронинг «Маллайшейх» (форсча-тожикча «маҳалла-и шайх» изофасининг руслаштирилган шакли) кишлоғида кечган. Уйимизнинг орқасида «қора хусайни», «туркмени», «халили»каби турли узумлардан иборат толор (ишком) бўларди. Иккала томонига турли хушбўй гуллар экилган ушбу толорнинг остида Бухоронинг турли бурчакларидан, баъзан эса ҳатто қўшни Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Қозоғистон республикалардан келган нуроний чоллар гоҳ-гоҳида тўпланишиб, эски кўлёмаларни мутолаа қилишар, турли мавзуларда баҳс-мунозаралар олиб боришар эди. Ёшим кичкина бўлгани учун меҳмонлар мени турли совға-саломлар билан сийлашар, баъзан қўлларидаги китоблардан қизиқарли ҳикоя ёки ибратли шеър ўқиб беришар, сўнгра пешонамдан ўпиб, дуо қилишарди. Ёшим сал катта бўлгач, уларнинг хизматида бўлиш менга ҳам бироз насиб этди. Ўша юзларидан нур ёғилиб турадиган нуронийларнинг сиймолари кўз ўнгимдан, табарруқ нафасларидан таралган эркалаш оҳангидаги майин сўзлари эса қулогим остидан асло кетмайди, Аллоҳ уларнинг ётган ўриларини мунаввар ва имонларини муқаддас айласин!

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясига қарашли Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида ишлаган вақтимда, ўша болаликда қулоғимга чалинган фикрларни эслаб, хазинагоҳдаги асарлар билан яқиндан танишиб чиқдим. «Интилганга толеъ ёр» деганларидек, Аллоҳнинг инояти билан Хожа Аҳмад Яссавий қаламига мансуб *“Рисола дар одоби тариқат”* (*“Тариқат одоби ҳақидаги рисола”*) номли рисоланинг учта қўлёзма нусхаси топилди¹. Шуниси эътиборлики, ушбу уч қўлёзма нусхаларнинг бири каминага қўшни бўлган «Қазонқишлоқ»да кўчирилган экан².

Ушбу рисола Хожа Аҳмад Яссавийнинг форс-тожик тилида битилган, ҳозирча бизга маълум ягона асаридир. Рисоладаги *“Бу султон Хожа Аҳмад Яссавий раҳматуллоҳи алайҳининг рисоласидир”, “Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоҳу руҳахул-азиз айтадурларки”* каби жумлалардан уни Хожа Аҳмад Яссавий вафотидан кейин ўзининг исми шарифини қайд қилишни лозим топмаган издошларидан бири Ҳазрати Туркистонга мансуб асарни сақлаб қолиш мақсадида қайта тиклаганлиги кўриниб турибди.

Шунингдек, рисолада баён қилинган мавзуларни Ҳазинийнинг *“Денгиз мавжларидан (териб олинган) буюкларнинг жавҳарлари”*³ номли асаридаги жумлалар [5] ёхуд Хожа Аҳмад Яссавийнинг «Фақрнома»даги мақомлар (44,22,8), фақирликнинг олти одоби ҳақидаги фикрлари билан таққослаган ўқувчи⁴ ушбу рисоланинг Хожа Аҳмад Яссавийга тегишли эканлигига қатъий ишонч ҳосил қилади.

Рисола “тариқат ҳукмлари”, “тариқат рукнлари”, “тариқатнинг вожиботлари”, “тариқат суннатлари”, “тариқат мустаҳаблари”, “тариқат одоби”, “пирнинг иродатини олиш”, “муҳаббат”, “ишқ”, “маърифат”, “дарвешликнинг баёни” деган боблардан ташкил топган. Бобларда баён қилинган фикрлар Қуръони карим оятлари ва ҳадисларга асосланиб, мавзуга мос ҳикматлар ва дуолар билан

¹ Ҳозирги вақтда улар Тошкент давлат шарқшунослик институти хузуридаги Абу Райҳон Беруний номи Шарқ қўлёзмалари маркази қўлёзмалар хазинасида 3808, 6652 ва 9175 ашёвий рақамлар билан сақланади. Қўлёзма нусхалар ўзаро таққосланганда, уларнинг матнларида мазмунига салбий таъсир кўрсатмайдиган айрим тафовутлар борлиги аниқланди.

² № 6652-ашёвий рақамли қўлёзманинг 01^а варағида унинг “Қароқўлда ёзилган”лиги, 210^а варағида эса “Қазонқишлоқ”қа тобе мавзёда 1245 хижрий санада кўчирилгани аниқ қайд этилган.

³ Арабчаси: *“Жавоҳиру-л-аброр мин амвожи-л-биҳор”*. Ҳазинийнинг мазкур асари тўлалигича Хожа Аҳмад Яссавийнинг ҳаёти ва ижодида бағишланган.

⁴ Бу ҳақда қаранг: Нодирхон Ҳасан. Яссавийликка доир манбалар ва “Девони ҳикмат”. – Тошкент: “Академнашр”, 2012. –Б.73–77.

кучайтирилган. Рисоладаги фикрлар оятлар¹ ва ҳадисларга асосланиб баён қилинган, мавзуга мос ҳикматлар ва дуолар билан кучайтирилган.

Ушбу рисоланинг қуйидаги ўзига хос аҳамиятли жиҳатлари бор:

1) Маълумки, Хожа Аҳмад Яссавий араб ва форс тилларини пухта эгаллаган бўлса-да, лекин ўз ҳикматларини туркийда битган. Бу ҳақда унинг ўзи, жумладан, шундай деган: “*Мискин Хожа Аҳмад, етти пуштинга раҳмат, Форсий тилни билибон, хўб айтадур туркийни*”. Табиийки, Хожа Аҳмад Яссавий устози Юсуф Ҳамадонийни алоҳида эъзозлаган. Ушбу рисола шогирд томонидан устозга билдирилган алоҳида эҳтиром рамзи бўлиши мумкин. Зотан, устозни эъзозлаш Шарқ халқларига, айниқса, тасаввуф аҳлига хос қадриятлардандир.

2) Аксарият тадқиқотларда яссавийлик туркий халқларга, айниқса, кўчманчи туркий қавмларга хос тариқат деган фикрлар илгари сурилади (ҳар ҳолда илгариги тадқиқотлар асосида ана шундай устувор тасаввур шаклланган). Ушбу рисола эса яссавийлик тариқатининг нафақат туркийзабон халқлар, балки Марказий Осиёда истиқомат қилган бошқа халқлар, жумладан, форс-тожик тилида сўзлашувчилар орасида ҳам кенг тарқалганини ва унга қизиқиш катта бўлганини кўрсатади.

3) Ушбу рисолада диний ҳукмлар билан бир қаторда Марказий Осиё халқларига хос бўлган меҳмондўстлик, ота-онани ҳурмат қилиш, устозларни эъзозлаш, меҳр-оқибат каби қатор қадриятлар баён этилганки, улар, биринчидан, бугун ҳам долзарб ва қимматлидир, иккинчидан эса, умуминсоний қадриятлар сифатида тарғибу ташвиқ қилиниб, юксак баҳоланишга сазовордир.

Хожа Аҳмад Яссавий мероси халқимизнинг исломдан олдинги эътиқодига тегишли умуминсоний қадриятларнинг кейинги авлодларга етиб келишида ўзига хос кўприк бўлиб хизмат қилган. Мазкур рисола ҳам бундан мустасно эмас. Жумладан, рисоладаги тариқатнинг мустаҳаблари хусусида номли бешинчи бобда халқимизнинг азалий қадриятларидан бири – меҳмондўстлик² ҳақида сўз боради. Ушбу бобда, жумладан, меҳмонга нисбатан хушмуомала бўлиш, унга таом

¹ Рисолада, жумладан, Қуръони каримдаги 2-суранинг 165-оятига, 5-суранинг 119-оятига, 14-суранинг 24-оятига, 17-суранинг 85-оятига, 66-суранинг 8-оятига, 9-суранинг 100 ва 112-оятлари гоҳида тўлиқ ҳолда, гоҳида қисман иқтибос қилинган.

² Шу боис, меҳмондўстлик мавзуси деярли барча илк туркий манбаларда қайд этилган. Маҳмуд Қошғарийнинг қуйидаги сўзлари ҳам мазкур фикрнинг тўғрилигини қўллаб-қувватлайди:

*Меҳмон келса туширгил, қолсин анинг чарчоги,
Арфа сомон едиргил тўйиб олсин тойчоги.*

бериш, суҳбатини ғанимат билиш, манзилдан хушвақт кузатиш, ҳожатини кифоят, дилини эса хушнуд қилиш зарурлиги алоҳида таъкидланган. Буни халқимизга азалдан хос бўлган меҳмондўстлик, бағрикенглик, очиқ кўнгиллик, сахийлик каби умуминсоний кадриятларнинг узвий давоми ва ифодаси деб қараш мумкин.

“Жаннат оналарингиз оёқлари остидадир”¹ деган ҳадиси шарифнинг форсча-тожикча назмий таржимаси билан яқунланган мазкур рисола, шубҳасиз, тасаввуф, жумладан, яссавия тариқати тарихи, яссавия ва нақшбандия тариқатлари ўртасидаги боғлиқликни ўрганиш нуқтаи назаридан ҳам муҳим манбалардан бири бўлиб хизмат қилади.

Буюк мутафаккир, улуғ бобокалонимиз Алишер Навоий «*Туркистон мулкининг шайху-л-машойихи*» деб таъриф берган ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий ўзининг мумтоз асарлари билан салкам минг йилдан буён, маҳаллий шарт-шароитлар тақозо қиладиган жузъий ихтилофларни айтмаганда, маданиятлари деярли бир хил бўлган Турон ва Эрон замин, қолаверса, Идил бўйи ва Шарқий Туркистон халқларининг маънавий камолотига хизмат қилиб келмоқда. Эътиборингизга ҳавола қилинаётган рисола эса бунинг ёрқин далилидир.

Хожа Аҳмад ЯССАВИЙ

***РИСОЛА ДАР ОДОБИ ТАРИҚАТ
(ТАРИҚАТ ОДОБИ ҲАҚИДА РИСОЛА)***

Бу султон Хожа Аҳмад Яссавий раҳматуллоҳи алайҳининг рисоласидур².

Тариқатнинг қутби, ҳақиқатнинг бурҳони ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий раҳматуллоҳи алайҳи ўзларининг мазкур рисолаларида ушбу йўлдаги толибларга тариқатнинг нафъи тегсин деб, ботин кўзининг

¹ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзманинг 363^б варағига қаранг.

² Раҳматуллоҳи алайҳи – унга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин!

Хожа Аҳмад Яссавийга нисбат берилган ушбу форсча ягона насрий асар Тошкент давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номли Шарқ қўлёзмалари марказининг қўлёзмалар ҳазинагоҳида сақланаётган № 3808/ХП ашёвий рақамли қўлёзма асосида нашрга тайёрланди. Форсча матндаги мураккаб ўринлар таржимасида ёрдам берган истъодли олим Ғулом Каримга самимий миннатдорлик билдирамиз – Н.Ж (таржима ва изоҳлар муаллифи – Неъмат Жабборов).

рушнолиги учун бир неча сўз ила тариқат одобидан (қуйидаги бобларни) баён қилганлар.

Биринчи боб. Тариқат ҳукмларининг баёни хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқат аҳкоми олти қисмдан иборат эрур: биринчи – маърифат, иккинчи – саховат, учинчи – сидк, тўртинчи – яқин, бешинчи – таваккул, олтинчи – тафаккур.

Иккинчи боб. Тариқат рукнлари баёни хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқатнинг рукнлари олти қисмдан иборатдур: биринчи – илм, иккинчи – ҳилм¹, учинчи – сабр, тўртинчи – ризо, бешинчи – ихлос, олтинчи – қурб².

Учинчи боб. Тариқатнинг вожиботлари баёни хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқатнинг вожиботлари олти қисмдан иборатдур: биринчи – талаб, иккинчи – шавқ, учинчи – хавф, тўртинчи – рижо, бешинчи – зикр, олтинчи – фикр.

Тўртинчи боб. Тариқат суннатларининг баёни хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқатнинг суннатлари қуйидаги олти қисмдан иборатдур: биринчи – жамоа билан намоз ўқиш; иккинчи – эрта уйқудан туриш; учинчи – ҳамиша таҳоратли бўлиш; тўртинчи – вузуъга рия қилиш; бешинчи – зикрни таъзим билан айтиш; олтинчи – ислом подшоҳлари, авлиёлар, анбиёлар, ўз ота-онаси, пиру-устозлари, муаллимлари ва фарзандлари ҳақларида беш вақт намоз ўқуб, дуо қилиш³.

Бешинчи боб. Тариқатнинг мустаҳаблари хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқатнинг мустаҳаблари олти қисмдур: биринчи – меҳмон билан хуш муомалада бўлиш; иккинчи – меҳмонга таом бериш; учинчи – ўз хонасидаги меҳмон суҳбатини ғанимат билиш⁴; тўртинчи – манзилдан меҳмонни хушвақт қилиб кузатиш⁵;

¹ Ҳилм – юмшоқ табиатлик, мулойимлик, юввошлик.

² Қурб – яқинлик.

³ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «дуо қилиш» деб ёзилган.

⁴ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «меҳмон қанча турса ҳам» деб ёзилган.

⁵ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «эшиккача» деб ёзилган.

бешинчи – меҳмон ҳожатини кифоят қилиш¹; олтинчи – меҳмон дилини хурсанд қилиш.

Олтинчи боб. Тариқат одобининг баёни хусусида

Эй дарвеш, билгилки, тариқатнинг одоби олти қисмдур: биринчи – пир хизматида тиз чўкиб, одоб ила ўлтириш; иккинчи – ўзини ҳаммадан камтар тутиш; учинчи – хизматда ўзича олдиндан сўз айтмаслик²; тўртинчи – катталар хизматида ўзга кимса суҳбати билан машғул бўлмаслик; бешинчи – пир рухсатисиз сўз сўзламаслик; олтинчи – пиру устозларнинг ҳурматига лойиқ бўлиш, уларга диққат бериш ва уларнинг рухсати билан амал қилиш³:

*Гар бўлмасин десанг юзингни эл ичра шармисор,
Пир бермаса рухсат ҳар ишни қилмагин зинҳор⁴.*

Еттинчи боб. Пирнинг иродатини олиш баёни хусусида

Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоҳу руҳаҳу-л-азиз⁵ айтадурларки, иродат олиш улдурким, шайх муршиди комил бўлади. Иродат олишда (муршид томонидан) мурид нафсоний шаҳват сифатларидан ва жисмоний кудурат зулматлари-ю лаззатларидан, қалб эгаси бўлганлиги учун, бохабар қилинадилар, токи унга *уҳда-йи иродат*⁶ ва марҳабо деб айтиш раво бўлсин. Агар (муридлар) Ҳақ субҳонаҳу таоло фаризаларидан ва ҳазрат Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам суннатларидан хабардор бўлмасалар, инчинун шайх

¹ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «талаб қилинган ҳар бир нарсани эъзоз билан кифоят қилиш керак» деб ёзилган.

² № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада ўздан муқаддам кимса ҳузурида ўзини билимдон қилиб кўрсатмаслик» деб ёзилган.

³ Ушбу рисолаининг № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмасидан ташқари, барча нусхаларида мазкур олтинчи банд «*уларнинг хизматини ота-она хизматидан муқаддам билиш*» деган жумла билан яқунланган. Бу ерда пирнинг хизматини ота-она хизматидан юксак қўйилишининг боиси шундаки, бундай пирлар, одатда, ўша муридларнинг боболари, яъни ота-оналарининг падари бузрукворлари бўлганлар.

⁴ Ушбу байтнинг форсийзабондаги кўриниши қуйидагича:

Зинҳор макун битури худ тадбират,

Корики, надодэ аст ижозат пират.

Ушбу манзума ва «ниятинг қўлдошинг» мазмунидаги ибора яссавия тариқатининг шиори бўлган.

⁵ Аллоҳ унинг азиз руҳини муқаддас қилсин (№ 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «рахматуллоҳи алайҳи» деб ёзилган).

⁶ *Уҳда-йи иродат*, яъни иродатни ўз бўйнига олиш.

дунёда хору зор ва уқбода Ҳақ субҳонаху ва таолонинг, ҳазрати Расулуллоҳ саллаллоху алайҳи ва салламнинг, мазҳаб ва миллатнинг барча уламолари, тариқатнинг жамики авлиёлари ва аҳллари олдида шармисор бўлғусидур, наъзу биллоҳи мин золика¹.

Тариқатнинг кутби, ҳақиқатнинг бурҳони Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоху сирраҳу айтурларки, иродати шайх улдурким, ул шайх 44 мақомдан хабардор бўлади. (Айниқса) Ул мақомларнинг 22 тасидан бохабар бўлсин. Агар бирор бир дарвеш ушбу мақомотлардан хабардор бўлмаса, унда албатта, қуйидаги саккиз мақомдан бохабар бўлсин. Шунингдек ушбу саккиз мақомдан саккиз ҳарф ҳосил бўлади. Бу ҳарфлар қуйидагилардир: биринчи – «ا» алиф; иккинчи – «ب» бо; учинчи – «ت» то; тўртинчи – «س» син; бешинчи – «ص» сот; олтинчи – «ف» фо; еттинчи – «ق» қоф; саккизинчи – «ر» ро. Билгилки, «алиф» тўғридир. Дарвеш алифга ўхшаш тўғри бўлади. (Мисли) «бо» башоратли бўлади, «то» – тарки дунё қилиш; «син» – сайр сулукида бўлиш; «сод» – сабрли бўлиш; «фо» – фақирликда, фақр бўлиш; «қоф» – қаноатда бўлиш; «ро» – риёзатда бўлиш. Чунонки, Аллоҳ таоло ўзининг Каломи мажидида хабар берганларки, **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ «разийаллоху анхум ва разуу ʻанху»**, яъни **«Улардан Аллоҳ рози ва улар Аллоҳдан рози бўлурлар»²**.

Инчинун шайхнинг иродат қўлини олиш, унга ҳасо бериш, ундан (табаррук) нафас (дам) сўраш, унга инъом қилиш раводур. Агар бирон-бир дарвеш ушбу саккиз мақомдан хабардор бўлмаса, унга (шайхнинг) иродат қўлини олиш раво бўлмайду. Инчинун бунга номуносиб амал қилган дарвеш (бир умр) абадий азобга гирифтор бўлади.

Муҳаббат боби

Шайхимиз (Хожа Аҳмад Яссавий) қаддасаллоху руҳаху айтурларки, эй дарвеш, маҳаббатни³ газоф⁴ деб қараш ярамайди, чунки маҳаббатни худойи таоло яратган. (Шу пайт) Аллоҳ таолодан – «эй, маҳаббат,

¹ Аллоҳ (номи) билан бундан паноҳ сўраймиз, яъни бундан бизни Худонинг ўзи асрасин.

² Қуръони каримдаги 5-суранинг 119-оятига ва 9-суранинг 100-ояти («...Аллоҳ рози бўлди, улар ҳам Ундан рози бўлдилар»)га ишора. Ушбу мақоладаги барча ояти карималарнинг таржимаси Шайх Абдулазиз Мансур нашридан олинди (қаранг: Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. /Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012).

³ Дарҳақиқат ўзбек тилида «муҳаббат» шаклида машҳур бўлган ушбу сўз аслан арабча бўлиб, «маҳаббат» деб ўқилади. Биз илоҳий маҳаббатни дунёвий муҳаббатдан фарқлаш учун атайин шундай ёздик.

⁴ Газоф – асоссиз; бемаъни.

арши аъзамда қарор топ» – деган нидо келди. (Лекин) Маҳаббат аршда қарор топмади. Яна Аллоҳ таборака ва таолодан – «курсийда ўтиргин» деган (нидо) келди, (лекин) маҳаббат у ерда ҳам қарор топмади. Нидо келдики, «эй, маҳаббат, ушбу мақомларда нега қарор топмадинг?» Ул замон маҳаббат ёлвориш забони ила деди: «эй, ўн саккиз минг олам Парвардигори! Маҳаббатнинг қарор топиши учун мақсад бўлиши керак. Толибга матлуб, ошиққа маъшук, Зулайхога Юсуфнинг жамоли, Хадичага ҳазрати Муҳаммад алайҳиссаломнинг жамоли бўлиши керак. Муридга пири муршиднинг суҳбати, дарвеш толибга Мавлонинг дийдори даркор эрур, чунки Аллоҳ таоло айтадур: «йўхиббунаҳум ка-хуббиллоҳ», яъни «(уларни) Аллоҳни севгандек севадилар»¹.

Ишқ баёни хусусидаги боб

Шайхимиз қаддасаллоҳу сирраҳу-л-азиз айтибдурларки, ишқ ҳолдан ҳолга ўтишдаги лиқодур². Ошиқ улдурки, худди чакмоқ сингари бир бор Аллоҳ деганида, шавқ оташи алангаланеди. Бу билан ихлос рўй беради ва маърифат чироғи равшан бўлади. Маҳаббат шами ёришиб, эрий бошлайди. Инчинун маҳаббат шами алангаланеди. Дарвеш ул замон жойнамоз устида парвоз қилишга парвона бўлади. Руҳоний оламда юзини ниёз даргоҳи томон қаратиб, шукри ноз айтади. Инчинун (бундай) шайхни Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоҳу сирраҳу дебдурларки, «ман шароба касан вардатан мина-д-дунё ва-л-охирати»³.

Дўст қўлидаги маҳаббат жомидан ўз ҳиммати билан бир култум ичган кимсанинг насиби ҳосил бўлади⁴.

Маърифат боби

Маърифат Аллоҳ билан қалбнинг ҳаётидир.

Эй, дарвеш, билгилки, (Қ. № 6652 – ўз қалбини худо йўлида ҳозир қилган банда орифдур, зотан) ишқ вафони ортиқча, жафони эса кам

¹ «Бақара» сурасидаги 175-оятга ишора, « وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ », яъни «Одамлар орасида Аллоҳдан ўзга нарсаларни (сохта маъбудаларни) Унга тенг билиб, уларни Аллоҳни севгандек севадиган кимсалар ҳам бордир» (қўлёзмада « يَحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ » деб ёзилган –Н.Ж.).

² Лиқо - кўриниш, юзлашиш.

³ Бу дунёдан ва охираддан бир гулкоса симирган кимса. « من شرب كأسًا وردة من الدنيا والآخرة »

⁴ Шу ерда матнлар орасида ихтилофлар мавжуд.

қилмайди. Токи ишқ лаззати маъшук кулвосида экан, махаббат у билан завқ эрурки, «аз-завқу лиқо ул-хабиб индаҳу биъақл ар-рақиб», «الذوق لقاء الحبيب عنده عقل الرقيب», яъни «завқ, хабибнинг ўз ҳузурида рақиб ақли билан лиқосидир». Эй, дарвеш билгилки, жаннат Аллоҳ таолонинг эҳсоли бўлиб, у толибнинг ҳаққида бўлади. Бандаларнинг дилларидаги дардларга шифо, ўзларига дармон бўлади, чунки «лиқо ал-хабиб ва шифо ал-ъалил» – «لقاء الجليل وشفاء العليل», яъни «хабибнинг лиқоси беморнинг шифосидир». Дарвешнинг кўзи ҳамиша гиряда бўладики, «инна-рахмата бил-ъайни» – «إن الرحمة بالعين», яъни «мехр – кўздадир». Дарвешнинг дили ҳамиша хавфда бўладики, ҳақиқатда ҳам «иннал-хавфа бил-қалб» – «إن الخوف بالقلب», яъни «дарҳақиқат хавф – қалбадир». Дарвешнинг жони арши аълода бўладики, аъло руҳ биландир, дарҳақиқат «иннал аъло бир-руҳи», яъни «ҳақиқатда ҳам аъло руҳдадир». Дарвешнинг бадани (жасади) тавбада бўладики, чиндан ҳам тавба бадан биландир, чунки «иннал-бадан бит-тавба» – «إن البدن بالتوبة», яъни «ҳақиқатда ҳам бадан тавбададир». Дарвешнинг қўллари ҳамиша хайрада бўладики, «хайр – қўлдадир», чунки, «иннал-хайра бил-йадайни» – «إن الخير باليدين», яъни «ҳақиқатда ҳам хайр – қўллардадир». Дарвешнинг оёқлари ҳамиша тоатда бўладики, дарҳақиқат тоат оёқлардадир, чунки «иннат-тоъата бир-рижлай», – «إن الطاعة بالرجل», яъни «тоат, ҳақиқатда ҳам оёқдадир». Дарвешнинг қулоқлари ҳамиша самоъда бўладики, дарҳақиқат, самоъ икки қулоқ биландир, чунки, «иннас-самоъ бил-узнайни» – «إن السمع بالأذنين», яъни «ҳақиқатда ҳам самоъ иккала қулоқ билан (эшитилади)». Дарвешнинг забони ҳамиша зикрда бўладики, зикр тил билан (айтилади), чунки «инназ-зикра бил-лисони» – «إن الذكر باللسان», яъни «ҳақиқатда ҳам зикр тилдадир». Хабиб маҳбубнинг лиқосидан ўзгани талаб қилмайди. Эй дарвеш, билгилки, тўрт нарса, бандани шу тўрт нарсага жавобгар қилади. Банданинг тили ҳамиша Аллоҳ таоло зикрида бўлади. Банданинг дили Аллоҳ таоло лиқоси орзусида гирён бўлади. Банданинг каломи ҳамиша тавбада бўладики, Аллоҳ таоло дейди: «*Ė аййухоллазийна омануу тубуу иллолоҳи тавбатан насухан*» – «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا»», яъни «Эй, имон келтирганлар! Аллоҳга чин тавба қилингиз»¹.

¹ “Таҳрим” сурасидаги 8-оятнинг ибтидоси (Куръони карим, 66:8).

Маърифат баёни хусусидаги боб

Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоху руҳаҳу айтибдурларки, эй дарвеш, билгилки, маърифат ҳисордур¹, маҳаббат подшоҳдур, ақл вазирдур, зикр забони тарийқ² ва дил маъдани тафаккур бўлади. Мушоҳада эса сирр бўлади. Толибнинг қулоғи ҳукмда бўлади³. Толибнинг жони муҳаббат дарёсига ғарқ бўлади, чунки «*ғариқал-фуқаро-у ал-маҳаббата*» – «*غرق الفقراء المحبت*», яъни «*фақирлар маҳаббат (дарёси)га ғарқдурлар*». Эй, дарвеш толиб, билгилки, ошиқ ҳазрати Кирдикор дийдорига зору муштоқ бўлади. Билгилки, Худойи таоло беҳишт ичида дарахтзор бўстонни яратгандир. Дарвешлар дилининг ичида маърифат дарахтини барпо қилгандир. Дил хонасини⁴ эса ихлосдан яратгандур. Дилнинг мевасини эътиқоддан яратгандур. Дилнинг баргларини тасдиқдан бунёд қилгандур. Ақлни унга тарғиб ила бергандир. Эй, садоқатли ошиқ дарвеш, билгилки, ул дарахтнинг ўзаги иймондур, шохлари эса ҳикматдур. Беҳишт ичида Худойи таборака ва таоло тўрт ариқ барпо қилган. Уларнинг бирида сут (анбар), иккинчисида – асал, учинчисида – шароби таҳур, тўртинчисида – сув (лиммо-лим тўлиб) оқади. Аммо дарвешнинг дилида ибодатнинг тўрт дарёси бор. Биринчиси – дарёи таваккул, иккинчиси – дарёи тафаккур, учинчиси – дарёи тавозеъ, тўртинчиси – дарёи зикрдур. Қайси ошиқ дарвеш ҳазрати зу-л-жалол⁵ висолининг содиқ толиби бўлса, ушбу дарёлар лабида қўним топади. Ушбу шавқ шаробидан ичади, шариат бисотида ўтиради, тариқат ёстиғига суянади, маърифатнинг барчасини шавқ димоғи билан бўйлайди. Маҳаббат таннурида ишқ оташидан куйиб, қоврулади. Ногаҳон Дўст мақомидан маҳаббат оташида куйиб, ҳижрон доғи билан кабоб бўлган ўша дарвешга, инчинун, илоҳий маҳаббат номаси ва подшоҳлик саодат битиги (ёрлиғи) етиб келганлиги маҳаббат хабаридан асар берадики, «*ат-тоибууна ал-ъобидуна ал-ҳомидууна⁶ ас-солиқууна, ар-роқиъууна ас-сожидууна ал-омирууна би-л-маърууф ва-н-ноҳууна ъани-л-мункар ва-л-ҳофизиууна биҳудудиллоҳи ва башишири-л-мўъминийн*», – «*التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ*

¹ Ҳисор – кўрғон, қалъа.

² Тарийқ – тариқат маъносида.

³ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «толибнинг қулоғи ҳикматда бўлади» деб ёзилган.

⁴ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада «дил хонасини» деб эмас, балки «зикр хонасини» деб ёзилган.

⁵ Зу-л-жалол – буюклик соҳиби, Худонинг сифатларидан бири.

⁶ Ушбу оятдаги «*ал-ҳомидууна*» сўзи учала қўлёзма матнида ҳам йўқ.

«وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ», яъни «(Улар) тавба қилувчилар, ибодат қилувчилар, ҳамд (шукрона) айтувчилар, саёҳатчилар, рукуъ этувчилар, сажда қилувчилар, яхшиликка буюрувчилар, ёмонликдан қайтарувчилар ва Аллохнинг худуди (буйруқлари)ни риоя қилувчилардир. Мўминларга (Аллохнинг мукофотлари ҳақида) хушхабар беринг!»¹.

Ҳазрат Ҳақ таолодан яна хитоб келдики, эй, жонбоз дарвеш бандалар ва эй, садпора муштоқ ошиқлар куйиб-пишиш билан сизларнинг жонларингиз менга фидойидурки, «қулур-руху мин амри рабби»² – «قَلِّ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي», яъни «Айтинг: «Рух фақат Раббимнинг ишидандир».

Сизларнинг дилларингиз менинг назаргоҳимдир. Дилларингиз ичида тахт бино қилганман. Ул тахтнинг теппасида менинг муборак исми шарифим нақш этилган. Сизларнинг ҳеч бир хабарларингиз йўқки, менинг назаргоҳим мўминларнинг ва дарвешларнинг дилидир. Ҳар куни минг маротаба раҳмат назари ила уларнинг дилларига назар соламан. Билгилки, унинг тахти имон бўлади, унинг подшоҳи ақл бўлади, унинг вазири маърифат бўлади. Дилнинг замини муҳаббат мақоми бўлади. Ул заминдаги унинг дарахти *калима-йи таййиба* бўлади: «*Ло илоҳа иллоллоҳа Муҳаммадун расулуллоҳ*», яъни «Аллохдан ўзга худо йўқ, Муҳаммад унинг элчисидур». Дарҳақиқат, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло хабар берадики, «*а лам тара кайфа зарабаллоху масалан калиматан таййибатан кашашжаратин таййибатин аслиҳо собит ва фаръиҳо фи-с-само*» – *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ*, яъни «(Эй, инсон!) Аллох пок сўзга (яъни имон калимасига) қандай мисол келтирганини кўрмадингми?! (У сўз) худди бир яхши дарахтга ўхшайдики, унинг илдизи (ер остига) ўрнашган, шохи эса осмондадир»³.

Дарвешликнинг баёни хусусида

Шайх Хожа Аҳмад Ясавий қаддасаллоху сирраҳу шундай зикр қилганларки, дарвешликнинг ҳақиқати улдурким, дарвешнинг дили

¹ “Тавба” сурасининг 112-ояти (Қуръони карим, 9:112). – Мазкур нашр. –Б.203.

² “Исро” сурасининг 85-оятига ишора [“Эй, Муҳаммад! Сиздан рух ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «Рух фақат Раббимнинг ишидандир». Сизларга эса оз илм берилгандир”. – Қуръони карим, 17:85]. Учала қўлёзма нусхада ҳам Аллох таоло номидан айтилгани учун «*мин амри рабби*» деб эмас, балки «*мин амрий*», яъни «менинг амримдан» деб ёзилган.

³ “Иброҳим” сурасининг 24-оятга (Қуръони карим, 14:24).

ҳамиша зикрда бўлади, эътиқоди дилда, шодлиги масжид ичида намоз ўқиш ва (гуноҳ) ишлардан кўрқиш ила бўлади. (Дарвешлар) ҳамиша Қуръон тиловати билан машғул бўладилар. Рўза кунлари рўзадор бўладилар¹. Пайғамбар алайҳиссалом айтганларидек «*ас-саум ли ва ано ажри*» – «*الصوم لى و انا أجرى*», яъни «*мен рўзадорман ва ўз ажрим учун (жавобгарман)*». Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавий қаддасаллоҳу сирраҳу зикр қиладиларки, ул киши дарвеш бўлурким, бирор-бир мўмин унинг бўйнига миниб олганда, у тафаккур уммонига ғарқ бўлаверади ва ул мўминга қарата изҳори хулқ қилмайди. Эй, ошиқ дарвеш, билгилки, толиб дарвеш тариқатининг йўли уни тафаккурга етказди. Тафаккур хавфга етказди, хавф эса (ўз навбатида) рижого етказди. Рижо эса кўз ёшига етказди. Кўз ёши эса ҳидоятга етказди. Ҳидоят эса тавфиқга етказди. Тавфиқ эса тоатга етказди. Тоат (эса ўз навбатида) зикрга етказди. Зикр яқинга етказди. Яқин эса ҳамду саного етказди. Ҳамду сано маҳаббатга етказди. Маҳаббат Ҳақ таоло ризосига етказди. Ушбу ризо доруссаломга² – Аллоҳ таолонинг дийдорига етказди. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ўзининг Каломи мажидида хабар берганки, «*вужуху йавмазин нодиратун ило раббихо нозиратин*»³ – «*وَجُوهٌ يُؤْمِنُونَ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ*», яъни «*У Кунда баъзи юзлар яшнаб турувчи, Парвардигорларига боқувчидир! Валлоҳу аълам би-с-савоб*»⁴. Назм:

Жаннатки, ризойи модарон аст, Жаннатки, оналар ризоси эрур,
Зири каффи пойи модарон аст, Оналар оёгининг ости эрур,
Хоҳики, ризойи Ҳақ бижўйи, Қилиб ҳар неки Онанг розилигин ол,
Он кунки, ризойи модарон аст. Шунда Ҳақ ҳам сендан рози эрур.

АДАБИЕТЛАР

1. Бу ҳақда қаранг: Жабборов Н.И. *Яссавий асарларида диний ва дунёвий қадриятларнинг уйғунлиги*. // Диншунослик фанининг методологияси, ёндашуви ва услубиятини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. –Тошкент, “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2015. –Б.271–274.
2. Эркинов А.С. *Текст мунаджата, припискуемого Ахмаду Йасави*. // Международный «круглый стол». «Исламоведение в Казахстане: состояние, проблемы перспективы». –Астана., 2014. –С.48–58.

¹ № 6652-ашёвий рақамли қўлёзмада ушбу жумладан кейин яна қуйидаги бошқа бир жумла ҳам бор: «жаннатдан умидвор ва соҳиби асрор дийдорига мушток бўлади».

² Доруссалом – тинчлик уйи, яъни Аллоҳ даргоҳи.

³ “Қиёмат” сурасининг 22 ва 23-оятлари (Қуръони карим, 75:23–24).

⁴ Тўғрироғи Аллоҳга аён.

3. Нодирхон Ҳасан. *Яссавийликка доир манбалар ва “Девони ҳикмат”*. –Тошкент, “Akademnashr”, 2012. –Б.156–157.
4. Ушбу асар ҳақида қаранг: Жабборов Н.И. *“Рисола дар одоби тариқат” – тасаввуф тарихига оид муҳим манба* // Қўлғизмалар – дурдоналар. –Тошкент, Имом Бухорий халқаро жамғармаси, 2001. –Б.23-26. Яна “Хабар” агентлигининг маълумотига кўра, Қозоғистонда ушбу рисола ни нашр этиш режалаштирилган: <http://www.spy.kz/Soc/Gotovitsja-k-pechati-traktat-Hodzhi-Ahmeda-Jassau/> ва <http://thenews.kz/2010/03/12/283476.html>
5. Қаранг: Hazini, *“CEVAHIRU`L-ABROR MIN EMVAC-I BIHAR”*, Kayseri, 1995, 128-саҳифа.